

**DOROTA KRISTYNA REMBISZEWSKA**

Instytut Sławiści Polskiej Akademii Nauk

ORCID id: [orcid.org/0000-0003-0339-0879](https://orcid.org/0000-0003-0339-0879)

OBSZARY BADAŃ: dialektologia słowiańska, leksykografia gwarowa, leksyka pogranicza polsko-wschodniosłowiańskiego.

DOI: [doi.org/10.35321/bkalba.2023.96.04](https://doi.org/10.35321/bkalba.2023.96.04)

## SPOSOBY PREZENTOWANIA MATERIAŁU DIALEKTALNEGO W POLSKICH REGIONALNYCH SŁOWNIKACH GWAROWYCH

---

**SŁOWA KLUCZOWE:** leksykografia polska, polskie słowniki gwarowe, metodologia leksykograficzna, słowniki amatorskie.

---

### ADNOTACJA

W tekście omówiono polskie regionalne słowniki gwarowe, które ukazały się w ciągu ostatnich kilkudziesięciu lat. Słowniki te, których autorami są profesjonaliści lub amatorzy rejestrują zbiory leksyki z różnych regionów Polski. Na podstawie wybranych pozycji (szczególnie z Polski centralnej i wschodniej) ukazano różne sposoby prezentowania materiału gwarowego z uwzględnieniem warstwy ikonograficznej i kontekstów lokalnych.

### ABSTRACT

The text discusses Polish regional dialect dictionaries published in the last few decades. These dictionaries, written by professionals or amateurs, record sets of lexis from various regions of Poland. Selected entries (especially from central and eastern Poland) show different ways of presenting the dialect material, taking into account the iconographic layer and local contexts.

Polskie słowniki gwarowe, których powstało dość dużo w ciągu dziesiątków lat, są swoistą odmianą opracowań leksykograficznych. Kierują się swoimi prawami, zarówno pod względem doboru materiału, jak i układu treści. Wiele z nich to z jednej strony efekt pracy zespołów profesjonalistów, a z drugiej rezultat wieloletniego gromadzenia materiału gwarowego przez

miłośników małych ojczyzn, osób nieprzygotowanych warsztatowo do sporządzania słowników. W tekście zwróć uwagę na różne sposoby opracowywania regionalnych słowników gwarowych, opublikowanych w ciągu ostatnich kilkudziesięciu lat. Nie wprowadzam układu geograficznego – istotne są bowiem różne sposoby eksponowania treści gwarowych, a nie podział na regiony. Ograniczam się do zaprezentowania polskich słowników gwarowych bez przedstawiania szerszego kontekstu w postaci dorobku słownikowego innych krajów – to materiał na kolejny artykuł.

Przegląd dorobku polskiej leksykografii gwarowej do końca XX wieku przedstawił Kazimierz Woźniak w pracy *Stan polskiej leksykografii gwarowej pod koniec XX wieku* (Woźniak 2000). Późniejsze opracowanie Haliny Karaś z roku 2011 pokazuje stan leksykografii na początku XXI wieku (Karaś 2011). W ostatnim dziesięcioleciu nie ukazała się publikacja syntetyzująca współczesny stan polskiej leksykografii gwarowej. W jakimś sensie tę lukę wypełnia tekst Viliji Sakalauskienė, Zofii Sawaniewskiej-Mochowej, *Litewska leksykografia gwarowa z przełomu XX i XXI wieku (na tle wybranych polskich słowników regionalnych)* (Sakalauskienė, Sawaniewska-Mochowa 2022).

W Polsce cały czas trwają prace nad *Słownikiem gwar polskich*, obejmującym całe terytorium kraju i gwary poza jego granicami. To długoletnie zamierzenie jest pracą dla kilku kolejnych pokoleń, gdyż od ukazania się pierwszego zeszytu w 1979 r. dotychczas opublikowano zaledwie 35 zeszyty do litery J (hasła Jarłyk–Jedyk) (SGP 1979–2023). Słownik ten ma układ alfabetyczny, z licznymi odsyłaczami, autorzy przygotowują hasła według tradycyjnych metod leksykograficznych. Został on opracowywany przez dialektologów, powstaje w Instytucie Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk w Krakowie, dysponuje bogatą kartoteką, w niewielkim stopniu uzupełnianą.

Ze sposobu redagowania tego Słownika skorzystano przy zasadach opracowywania dwóch kolejnych słowników, mających za podstawę materiałową kartotekę SGP. Są to *Mały słownik gwar polskich* (MSGP) i *Słownik gwar małopolskich* (SGM). W MSGP wprowadzono pewne uproszczenia, aby ułatwić korzystanie czytelnikowi niejęzykoznawcy. Z tego powodu zrezygnowano z działu form, a dokumentację haseł podano zasadniczo w ortografii ogólnopolskiej. Jest tu dość osobliwy dobór haseł. Ponieważ Indeks kartoteki SGP liczy około 240 000 haseł, uwzględniono jedno hasło na 24 w nim występujące. Powoduje to pewną przypadkowość wybranych haseł.

SGM obejmuje cały obszar Małopolski, jednocześnie pokazuje związki z innymi regionami, wykorzystując sposób oznaczania lokalizacji jak w słownikach wyżej wymienionych. Liczne hasła są ilustrowane wypowiedziami mieszkańców regionu.

Słownikiem opracowywanym według tradycyjnych metod leksykograficznych jest *Słownik gwar śląskich* (SGŚ). Rejestruje on zasób słownikowy gwar śląskich w XX wieku, z całego Śląska, łącznie z Zaolziem. W zamierzeniu to dzieło wielotomowe, mające obejmować największą liczbę słownictwa typowego dla gwary śląskiej. Dotychczas ukazało się 17 tomów (La–Łyczka), po recenzjach jest tom 18. Jak podano w informacji o słowniku:

Zamieszczone w *Słowniku* leksemy różnią się od wyrazów ogólnopolskich – czytelnik znajdzie w nim wyrazy gwarowe, będące w czynnej i biernej sferze leksyki: wyrazy ustępujące na skutek zmian cywilizacyjnych, wyrazy nowo przyjęte wraz z postępem cywilizacyjnym, wyrazy wymarłe i zapożyczenia (germanizmy i bohemizmy) (Instytut Śląski).

Słownikiem, który rejestruje leksykę jednego regionu jest *Słownik gwary i kultury Kujaw*. Został on przygotowany przez zespół językoznawczyń i językoznawców z Bydgoszczy pod redakcją Zofii Sawaniewskiej-Mochowej (SGKK 2017). Ten dyferencjalny słownik podaje oprócz definicji wyrazów, cytatów gwarowych, zasięgi występowania danych leksemów. Sporadycznie pojawiają się objaśnienia etymologiczne, np. hasło BACIARZ, z węg. *betyár* ‘włóczęga, człowiek poza prawem’ (SGKK 2017: 54), hasło FELOR, z niem. *Fehler* m ‘błąd, usterka’ (SGKK 2017: 221).

Wart odnotowania jest *Słownik dialektu knyszyńskiego* (Rembiszewska 2007) opracowany przez niepolonistę, ale językoznawcę – Czesława Kudzinowskiego, autora słownika polsko-fińskiego i podręcznika do gramatyki fińskiej, ze względu na występowanie elementów różnych języków i bogactwo interesującej leksyki (por. Rembiszewska 2010). Trudno ustalić dokładny czas powstania *Słownika dialektu knyszyńskiego*. Kudzinowski tworzył go przez kilkadziesiąt lat, prawdopodobnie od końca lat 40. do 70. XX wieku. Słownik liczy ponad 5500 haseł. Ma on niewielki zasięg terytorialny, gdyż obejmuje obszar wsi położony wokół Knyszyna w powiecie monieckim w województwie podlaskim. *Słownik* C. Kudzinowskiego podaje zarówno nazwy gwarowe, jak i gwarowe postaci fonetyczne nazw ogólnopolskich oraz nazwy ogólnopolskie, np. *forytovać* ‘kierować’, *łaxęta* ‘obdartus’, *barscsary* ‘zupa z juchy’, *kawał*, *łapanka* oraz związki frazeologiczne, np. *iść*

*v b'ady* ‘mocować się’, *dali v nogi* ‘uciekli’. Kudzinowski zastosował w *Słowniku* określenia – definicje: typu synonimicznego, a także typu definicyjno-opisowego oraz zbliżone do encyklopedycznych, sporadycznie stosuje definicje zakresowe. Definicje rzadko są pełnozdanio-we, ujmujące wyraz w jego naturalnym kontekście. Niekiedy mają one charakter hiperonimu, np. *kosibaba grox* ‘pewien owad’. Część słownikowa została poprzedzona informacjami na temat wpływów wschodniosłowiańskich, niemieckich, leksyki tematycznej.

Postulat ujęcia wszystkich odmian językowych na obszarze wielojęzycznym spełnia publikacja wydana w Instytucie Sławistyki PAN – *Różnójzyczne słownictwo gwarowe Podlasia, Suwalszczyzny i północno-wschodniego Mazowsza* (RSPS 2014). Składa się ona z dwóch zasadniczych części. Pierwsza omawia historię regionu, z uwzględnieniem faktów archeologicznych, historycznych, etnograficznych oraz charakterystykę kontaktów językowych na obszarze Polski północno-wschodniej. Drugą część stanowi słownik w układzie alfabetycznym według definicji i ogólnopolskich odpowiedników wyrazów gwarowych będący wielojęzycznym zestawieniem słownictwa gwarowego z wymienionego obszaru. Punktem wyjścia jest hasło (niekiedy wielowyrazowe) w języku polskim, w odmianie literackiej, do którego podano odpowiedniki w gwarach (oznaczone cyframi rzymskimi): I. polskich, II. wschodniosłowiańskich (białoruskich, ukraińskich i przejściowych białorusko-ukraińskich), III. wschodniosłowiańskich (rosyjskich staroobrzędowców), IV. litewskich. Ekwiwalenty gwarowe odnotowano w wersji zgodnej ze źródłem – zatem pojawiają się zapisy fonetyczne, ortograficzne i półortograficzne. W słowniku wykorzystano bowiem nie tylko źródła profesjonalne, ale także amatorskie. Jeśli w kilku materiałach źródłowych wystąpiła taka sama postać wyrazu, źródła zapisywane są według ustalonej kolejności – według kryterium geograficznego, a w obrębie mikroregionów według kryterium chronologicznego (od materiałów najstarszych do najnowszych). Po wyrazie hasłowym lub definicji w nawiasach kwadratowych umieszczone są informacje o zilustrowaniu danego desygnatu.

Nieco inną metodę opracowywania słowników gwarowych, wzbogaconą o obszerny materiał ilustracyjny, zapoczątkował w polskiej leksykografii gwarowej Józef Kąs *Słownikiem gwary orawskiej* (Kąs 2003, 2011). Rzecz jasna nie jest to *novum* w europejskiej leksykografii – w słownikach niemieckich od dawna niektóre hasła zawierały dołączone mapy bądź ilustracje niektórych desygnatów występujących w hasłach. Ikonografia w nie-

mieckich słownikach miała niekiedy charakter swoistego ornamentu, uatrakcyjnającego szatę graficzną publikacji (por. Knoop 2001), w niektórych dużo miejsca zajmują mapy (SdWb).

Józef Kąs wydał swoje wielotomowe dzieło, które zawiera liczne fotografie – *Ilustrowany leksykon gwary i kultury podhalańskiej* (Kąs 2015–2019), liczący 12 tomów. Tu uwagę zwraca, zaznaczony już w tytule, kontekst kulturowy (uwzględniony także w Słowniku orawskim). Rejestruje on leksykę (współczesną i historyczną) – około 50 tysięcy haseł – ukazującą kulturę materialną i duchową Podhala – regionu góralskiego w południowej Polsce u północnego podnóża Tatr. Zawiera także przysłówia, porzekadła, opisy zwyczajów, wierzeń ludowych, praktyk magicznych. Cytaty zapisane są uproszczoną, standaryzowaną ortografią gwarową, aby rozszerzyć krąg czytelników o niejęzykoznawców. Część *stricte* słownikową uzupełnia bogaty materiał ilustracyjny, przedstawiony w tablicach tematycznych. Dla przykładu, w tomie IV, znalazły się następujące działy: I Przyroda, II Budownictwo, III Gospodarstwo rolne, IV Gospodarstwo domowe, [brak tablicy V], VI Olejarnia. Młyn, VII Strój, VIII Pasterstwo, IX Pszczelarstwo, X Myślistwo, rybołówstwo, XI Kowalstwo, Ślusarstwo, XII Muzyka, XIII Obrzędowość, XIV Sacrum, XV Inne.

W kręgu metody J. Kąsia pozostaje *Słownik gwary lachów sądeckich* (Szewczyk 2014). Część słownikową poprzedza obszerny wstęp, zawierający założenia metodologiczne, charakterystykę etnograficzną regionu, opis stanu badań nad gwarami sądeckimi, podstawowe informacje o systemie gwary podegrodzkiej oraz zasady redakcyjne i układ haseł. Po części słownikowej zamieszczono 278 ilustracji.

Słownikiem, który w zamierzeniu ma być jednocześnie zbiorem wyrazów i informacji o kulturze danego obszaru, jest *Słownictwo i kultura ludowa gminy Wiśniowa* (SKLW 2018) – miejscowości położonych w Małopolsce. Praca ta jest rezultatem projektu studentów polonistyki Uniwersytetu Jagiellońskiego pod opieką merytoryczną językoznawców dialektologów. Zasadniczą część tworzy słownik, po nim następują hasła tematyczne: Zwyczaje wielkanocne – dawniej i dziś, Okres Wielkiego Postu, Niedziela Palmowa, Wielki Tydzień, Dni świąteczne, Tradycje związane ze świętami Bożego Narodzenia, Obrzędowość rodzinna, O strachach, urokach i ziołolecznictwie, Działalność partyzantów i pacyfikacja oczami mieszkańców. Całość zamykają teksty gwarowe zatytułowane Transkrypcje (m.in. Gwara, Piosenka, Choroby).

Kolejnym słownikiem opracowanym przez dialektologkę, ale nieco inaczej niż tradycyjny SGP, jest *Słownik gwar Lubelszczyzny* (SGL 2012–2023) autorstwa Haliny Pelcowej (i zespołu w kilku tomach) będący słownikiem tematycznym. Jego odbiorcami są nie tylko profesjonaliści, ale także wszyscy zainteresowani gwarami lubelskimi, używanymi przez mieszkańców środkowego pasa wschodniej Polski. I w tej publikacji ujawniła się tendencja do rozszerzenia kręgu czytelników leksykonów gwarowych. Pierwszy tom słownika lubelskiego – *Rolnictwo. Narzędzia rolnicze. Prace polowe. Zbiór i obróbka zbóż* ukazał się w 2011, ostatni tom – XIII w 2023 roku. W obrębie każdego tomu autorka zachowała układ alfabetyczny. W pierwszych czterech tomach (I – *Rolnictwo...*, II – *Rolnictwo. Transport wiejski. Rośliny okopowe i paszowe. Gleby i rodzaje pól. Uprawa lnu i konopi. Zbiór siana*, III – *Świat zwierząt*, IV – *Sad i ogród warzywny. Budownictwo i przestrzeń podwórza*) fotografie opublikowano w tekście, od tomu V tomu (V – *Świat roślin*, VI – *Pokarmy*, VII – *Odzież i obuwie. Przędzenie lnu i tkanie płótna*, VIII – *Człowiek i rodzina. Higiena i choroby. Meble, sprzęty i prace domowe*, IX – *Przestrzeń wsi. Ukształtowanie powierzchni. Życie społeczne i zawodowe*, X – *Obrzędowość i obyczajowość ludowa*, XI – *Meteorologia i astronomia. Czas. Kolory*, XII – *Czynności – miary – uczucia – cechy i właściwości – inne. Teksty gwarowe. Indeks haseł*) są na końcu słownika. Hasło składa się z wyrazu hasłowego, definicji, cytatu, informacji o źródle, geografii. Przy niektórych są odnotowane formy zależne, a także wymowa. Na końcu znajdują się odsyłacze, w wielu hasłach bardzo liczne, np. przy hasle *skidacz – drapak, dziobak*, itd. Każdy tom zawiera również kilkanaście map do wybranych haseł słownikowych. Elementem charakterystycznym dla tego słownika jest bardzo bogata dokumentacja potwierdzająca obecność wyrazu na tym terenie. Na przykład hasło *pisanka* ‘jajko wielkanocne malowane na różne kolory w farbie lub wywarach z cebuli <...>, zdobione wzorami geometrycznymi i kwiatami za pomocą wosku i pisaka’ ma 4 strony zapisów z terenu.

Interesującym słownikiem z punktu widzenia metodologii opracowywania słowników gwarowych jest *Gwara Bugaja na Pogórzu (gm. Biecz, pow. Gorlice)* Haliny Karaś (Karaś 2022). W tej pracy został połączony profesjonalizm autorki, duże doświadczenie w zakresie leksykografii, ze znajomością rodzinnej gwary, kompetencją językoznawczyni i dawnej użytkowniczki gwary. Jak sam tytuł wskazuje, publikacja stanowi monografię językową wsi Bugaj i okolic (południowy wschód Polski). Dużym walorem pracy jest

charakterystyka dzisiejszej sytuacji opisywanej gwary. Część słownikową poprzedzono rozdziałem, zawierającym wielobarwne fotografie, dotyczącym kultury ludowej Pogórza Wschodniego (ziemia biecka i gorlicka): *Strój ludowy Pogórzezan, Kuchnia regionalna, Dom i jego wyposażenie, Prace domowe, Tradycyjne zajęcia (zawody), Obrzędowość doroczna, Obrzędowość rodzinna, Wierzenia i przesady*. Słownik zawiera głównie wyrazy różne od słownictwa ogólnopolskiego. W hasłach oprócz definicji podano informację gramatyczną, cytaty z lokalizacją, niekiedy dość obszerne, np. DZIAMA rzecz. ż. ‘potrawa z mąki gotowanej na wodzie lub mleku’:

Downi to gotowali dziame, z mólki na w<sup>1</sup>odzie abo na mlyku. Dziame gotowali z mólki pszyny, a jak nie było pszynny to z zytni. Ch<sup>1</sup>oćkiedy za <sup>1</sup>okupacji to nawet z <sup>1</sup>owsiany mólki. Paciara a dziama to przecie nie jest inne. Nazywali tak i tak, m<sup>1</sup>ontewkóm i tak się kłóci. Bug. BK. Przy niektórych hasłach pojawiają się odsyłacze, np. CLIWAĆ czas. Ndk. ‘łaskotać’ Przystój mie już cliwać, bo ni mogę wytrzymać. Nie cliwej mie, bo ni mogę tego wytrzymać. Bug. BK. Zob. SKLIWAĆ, Por. WYCLIWAĆ.

Słownictwo rodzinnych okolic utrwaliła w *Słowniku gwary zagnańskiej* kolejna językoznawczyni z polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego – Krystyna Długosz-Kurczabowa (Długosz-Kurczabowa 2020). Słownik, który ukazał się cztery lata po śmierci autorki, zawiera 4 tysiące haseł, ma układ alfabetyczny. Obejmuje leksykę charakterystyczną dla regionu Gór Świętokrzyskich – Zagnańska i okolic z drugiej połowy XX wieku.

W 2011 r. Irena Maryniakowa, profesor w Instytucie Sławistyki PAN w Warszawie, wydała *Słownik dawnej mowy mieszkańców Ciechanowca i okolicznych wsi na Podlasiu* (Maryniakowa 2011). Słownik ten jest zapisem stanu gwary (z obszaru pogranicza Mazowsza i Podlasia) z ostatniego dwudziestolecia XX wieku i początku XXI wieku sporządzonym przez autochtonkę, z materiału gromadzonego przez wiele lat. Zbiór ten ma tradycyjny układ wyrazów hasłowych. Zanotowano m.in. wyrazy ograniczone do niewielkiego obszaru, jak np. *chabor* ‘łapówka’ (w Ciechanowcu osiedle domków jednorodzinnych budowane w okresie socjalizmu złośliwie było nazywane Chaborowo), *chabornik*, lm. *chaborniki* ‘łapówkarz’, *kryjan* ‘chłopiec lat 10–12’.

W ostatnich latach pracownicy Pracowni Dialektologii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu rozpoczęli realizację długoletniego projektu polegającego na współpracy lokalnych środowisk z językoznawcami przy gromadzeniu słownictwa gwarowego. Rezultatem tego współdziałania są słowniki poszczególnych wsi, powiatów wydawane w serii Wielkopolskie

Słowniki Gwarowe. Mają one zwykle układ tematyczny. Wydano dotychczas: *Słownik języka mieszkańców okolic Czarniejewa. Praca na roli i w gospodarstwie* (SJM Cz 2018), *Słownik języka mieszkańców okolic Pobiedzisk. Praca na roli i w gospodarstwie* (SJMPoR 2021), *Słownik języka mieszkańców okolic Pobiedzisk. Przyroda* (SJMPoP 2023), *Słownik języka mieszkańców okolic Gniezna. Święta, wierzenia i przesady* (SJMG 2018), *Gospodyni. Słownik języka mieszkańców powiatu kolskiego* (SJMGosI 2018), *Gospodarz. Słownik języka mieszkańców powiatu kolskiego* (SJMGosII 2019), *W kuchni u pleszewian. Słownik języka i kultury mieszkańców powiatu pleszewskiego* (SJMPlesz 2019). W tej serii wyszedł także słownik dotyczący innego obszaru (ze wschodu Polski) – *Słownik mieszkańców ziemi łukowskiej. Praca na roli i w gospodarstwie* (SMŁuk 2019).

Pewne kuriozum stanowi słownik *Co wieś, to inna pieśń. Słownik gwary Bukówca Górnego w Wielkopolsce i regionu Spisza w Małopolsce* (SGBS 2014). Autorzy nie przedstawili powodów, dla których zestawili właśnie te obszary. Jednakże wartością tej publikacji jest ciekawy materiał gwary z licznymi ilustracjami i nagraniami na płycie CD tekstów Bukówca i Spisza.

Charakter popularny mają słowniki wydane przez Państwowe Wydawnictwo Naukowe – *Góralsko godacka* (Kucharzyk 2011) i *Ślónsko godka* (Furgalińska 2011). Leksykę ułożono w działach tematycznych, które zawierają rysunki ilustrujące materiał leksykalny z poszczególnych działów. Definicje są synonimiczne.

Oddzielną grupę tworzą słowniki związane z grupą etnograficzną, o silnej tożsamości, dla której język lokalny stanowi istotny czynnik wyróżniający. Chodzi mianowicie o Kurpiów mieszkających na północnym Mazowszu (Polska centralna). Związek Kurpiów od wielu lat czyni starania w kierunku ustandaryzowania gwary kurpiowskiej i spopularyzowania nowego sposobu pojmowania mowy mieszkańców dawnej Puszczy Zielonej i Puszczy Białej. Temu mają służyć m. in. słowniki. Ukazały się trzy – *Słownik wybranych wyrażen i nazw kurpiowskich* (SKur 2013), który zawiera część polsko-kurpiowską i kurpiowsko-polską oraz dwa wydania *Ilustrowanego słownika kurpiowskiego* (Grzyb 2021). W 2018 roku wydano *Słownik polszczyzny kurpiowskiej* Władysława Niksy (Niksa 2018), który zestawiał materiał zbierany od 1968 roku. Ten dwutomowy słownik ma tradycyjny układ alfabetyczny. W 2023 roku został opublikowany *Słownik dialektu kurpiowskiego*, autorstwa Henryka Gadomskiego (Gadomski 2023) – kurpiowskiego regionalistę, etnomuzykologa, niejęzykoznawcę. Słownik liczy około 15

tysięcy haseł i jest rezultatem współpracy kilkudziesięcioosobowej grupy użytkowników gwary kurpiowskiej. Zawiera on oprócz definicji hasłowych, informacje gramatyczne, konteksty użycia poszczególnych wyrazów.

Układ dwudzielny ma także niewielki *Słownik gwary warmińskiej. Miniwersja dla każdego* (SGW 2021). W jednej części lewą stronę stanowią wyrazy hasłowe w polszczyźnie ogólnej, w części drugiej – w odmianie warmińskiej. Opracowali go użytkownicy gwary warmińskiej (na północy Polski), niemający profesjonalnego przygotowania do tworzenia słowników. Zapewne w związku z tym autorzy ograniczyli się do podania jedynie jednowyrazowych, niekiedy kilkuwyrazowych) odpowiedników leksemów gwarowych, np. w części *Słowa po naszymu – einladunek* ‘zaproszenie’ (SGW 2021: 20), *jochkołła* ‘zbiornik na gnojówkę’ (SGW 2021: 25). Niektóre hasła nie są w formie podstawowej, np. *broku buło* ‘trzeba było’ (SGW 2021: 14), *szurolkoziu* ‘chłopczykowi’ (SGW 2021: 47).

W tendencję nurtu amatorskich regionalnych słowników gwarowych, ściśle związanych z tożsamością lokalną są, wpisują się dwa słowniczki z obszaru Mazur (dawnych Prus Wschodnich): *Słownik mowy mazurskiej / Masurische Sprache Wörterbuch* (SMW 2019) (por. Rembiszewska 2020) i *Mazurská gádká. Słownik mazurski z rozmówkami / Masurisches Wörterbuch mit Sprachführer* (MG 2020).

Warto także wspomnieć o kilku innych amatorskich słowniczkach gwarowych, których ostatnio nastąpił wysyp. Są one publikowane w internecie, a także w formie papierowej. Jako przykłady niech posłużą dwa słowniki z Polski południowo-wschodniej: *Muzeum Słowa. Słownik gwary lubeńskiej z okolic Rzeszowa* (Bielenda 2013) oraz *Słownik gwary Nieborowa i okolic* (Baran 2015) i jeden z Polski północno-wschodniej *Z supraskiego na nasze* (Załęski 2005). Pierwszy z nich to zbiór około tysiąca wyrazów zapisanych przez autora – nauczyciela historii w miejscowości Lubenia w województwie Podkarpackim. W tym słowniku są głównie definicje synonimiczne. Wyrazy hasłowe zapisano według ortografii ogólnopolskiej, z uwzględnieniem fonetycznych cech gwarowych, jak np. ścieśnienia samogłosek: *koguciorz*, *chodoki*, *syr*.

*Słownik gwary Nieborowa i okolic* ma podobną mikrostrukturę jak słownik gwary Lubenia. W większości definicje są synonimiczne, np. *wrota* ‘duże drzwi’, *wrzosz* ‘brudas’. Uwagę zwraca potoczność i brak precyzji semantycznej w części definicyjnej niektórych haseł, np. *w zaparte* ‘na pewniaka’ [zamiast: ‘z uporem’], *wtulić kogoś* ‘załatwić posadę’, *duby smalone* ‘farma-

zony, głupstwa, brednie’. Hasła homonimiczne nie są rozdzielane w wyrazisty sposób, np. *chrust* ‘kruche ciasto, suche gałęzie’. Po części słownikowej zamieszczono *Powiedzonka, przysłowia, na szczęście, na zdrowie, na ten nowy rok*, a także *Powiedzonka, rymowanki, wyliczanki, dziecięce zabawy*.

Przywołanie tego niewielkiego słowniczka służy temu, by wskazać, że zbiór leksyki może być jednocześnie okazją do zamanifestowania dość karykaturalnie pojętego patriotyzmu. W książce tej zamieszczono bowiem nie tylko *Testament Kaspra Aleksandra Nieborowskiego* – założyciela *Nieborowa* spisany 20 września 1713 r., ale także rozdział *Martyrologia i cierpienia narodu polskiego w XX wieku* i patetyczny apel do młodego pokolenia.

*Z supraskiego na nasze. Słownik gwary supraskiej* Wojciecha Załęskiego to praca amatorska, która powstawała w ciągu kilkudziesięciu lat. Jej autor – artysta plastyk, od wielu lat zamieszkały w Supraślu, z niezwykłą pieczołowitością gromadził materiał gwarowy. We wstępie wskazuje na źródło nazw zestawionych w słowniku, które pochodzą „z rozmów posłyszanych na ulicy, w sklepie, przy sąsiedzkich stołach, był dostarczany przez czytelników gazety supraskiej *Nazukos* i znajomych” (Załęski 2005: 10), a zostały zapisane w latach 1989–1997. Inwentarz wyrazów Wojciecha Załęskiego, jak sugeruje już tytuł, gromadzi wyrazy pochodzące z miasteczka w okolicach Białegostoku – Supraśla. Uwagę zwracają elementy lokalne, pojawiające się dosyć często w słownikach amatorskich. Stricte lokalny charakter mają hasła w wymienionym słowniku dotyczące topografii, np. *Supraska* – ulica w przedwojennym Białymstoku znana z tego, że mieszkało na niej więcej Żydów niż w Supraślu, *Tatarski Gościniec* – droga z Supraśla do Krynek, od Supraśla na Białystok – Białostocki Gościniec, *Wysranka* – ul. Ulmana i Budkiewicza.

Należy odnotować także słowniki rejestrujące dawną leksykę, które opracowano w kilku ostatnich latach. Michał Kondratiuk w 2021 roku wydał pracę *Kultura materialna wsi białostockiej i jej zmiany w świetle gwar ludowych* (Kondratiuk 2021), której zasadniczą część stanowi *Słownik gwarowy wsi Nomiki z połowy XX wieku*. Słownik ten przygotował w rękopisie Stanisław Glinka (1914–2002), na podstawie materiałów zebranych we wsi Nomiki w powiecie sokólskim w latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych XX wieku. Obrazuje on gwarę polsko-białoruską. Elementy białoruskiego pojawiają się w definicjach przy wyrazach białoruskich będących nawiązaniem do wyrazu hasłowego.

Charakter zbioru rekonstruowanego ma *Słownik gwarowy ziemi radomskiej* (Kwiecień 2022), spisany przez autochtona, w którego opracowaniu uczest-

niczył językoznawca. Rejestruje on gwarę pogranicza małopolsko-mazowieckiego okolic Radomia. Niektóre hasła zilustrowane są biało-czarnymi fotografiami.

W słownikach wydanych w ostatnich dziesięcioleciach szczególnie interesujące są konteksty kulturowe. Dotyczą one m.in. wiejskiej etykiety językowej. Można to prześledzić na przykładzie słowników z obszaru Polski północno-wschodniej. W Słowniku z okolic Ciechanowca podano:

**sam, sama** 1. ‘zwrot grzecznościowy w stosunku do szanowanej osoby, dawniej w rodzinach szlacheckich także żony do męża i męża do żony’ (W okresie międzywojennym było to wyśmiewane. Opowiadka o sąsiadce: Wieczorem wszedł parobek do kuchni. Gospodyni, która leżała już w łóżku, myśląc, że to mąż zawołała: *niech sam weźmie jeść, stoi na kuchni, i pszydzie do łoszka*. Po pewnym czasie przyszedł mąż i zobaczył, że na jego miejscu leży parobek. Była głośna awantura, ale parobek tłumaczył się, że takie było polecenie gospodyni) (Maryniakowa 2011: 66);

**śluchać, słucha, niech słucha** ‘prośba o uwagę – proszę słuchać; niech pan (pani) słucha’; *on zmienił nazwisko, to słucha pani, zmiana dotyczy i aktu małżeństwa* Ciech.; *śluchać, to tszeba zgłosić (kradzież); niech słucha, o, taka była woda* (Maryniakowa 2011: 69).

W słowniku z Supraśla zanotowano formy grzecznościowe używane na tym terenie:

**chce?** – 1) czy chcesz? 2) proszę (Można spytać bezosobowo unikając tykania lub formy pan: – **Pączka chce?** – Można też zastąpić zwrot proszę, jako budzący czasem wewnętrzny opór przed przesadną grzecznością pytając bardzo bezpośrednio – **zje?** – **weźmie?** – **zajdzie?** Można też stosować uproszczoną formę zachęcenia delikatnie przymuszając: – **niechaj zje.** – **niechaj weźmie.** – **niechaj zajdzie** (Załęski 2005: 17).

Z przedstawionego przeglądu wyraźnie wynika, jak zmieniło się podejście do opracowywania słowników gwarowych. Przeważa tendencja do tworzenia leksykonów skierowanych do powszechnego odbiorcy, mniejszą wagę przywiązuje się do czysto formalnych prawideł, leksykograficznych rygorów. Współczesne społeczeństwo preferujące odbiór obrazkowy otrzymuje także odpowiadające czytelnikom słowników – ma przemawiać nie tylko tekst, ale również elementy ikonograficzne. Istotnym czynnikiem jest wprowadzanie informacji pozajęzykowych, kontekstów kulturowych i folklorystycznych. Wydaje się, że te nowe metody pracy nad rejestrami gwarowymi przyniosą większy pożytek i wpłyną na spopularyzowanie terytorialnych odmian polszczyzny.

## LITERATURA

- Baran Jacek 2015: *Słownik gwary Nieborowa i okolic*, Rzeszów: Bonus Liber.
- Bielenda Aleksander 2013: *Muzeum Słowa. Słownik gwary lubeńskiej*, Lubenia: Gminna Biblioteka Publiczna w Lubeni.
- Długosz-Kurczabowa Krystyna 2020: *Słownik gwary zagnańskiej*, Warszawa: Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego.
- Furgalińska Joanna 2011: *Ślónsko godka*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Gadomski Henryk 2023: *Słownik dialektu kurpiowskiego*, Ostrołęka: Wydawnictwo Związek Kurpiów.
- Grzyb Mirosław 2021: *Ilustrowany słownik kurpiowski. W cudownym świecie kurpiowskiej mowy*, wyd. 2 poprawione i uzupełnione, Ostrołęka: Wydawnictwo Związek Kurpiów.
- Karaś Halina 2011: *Polska leksykografia gwarowa*, Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- Karaś Halina 2022: *Gwara Bugaja na Pogórzu (gm. Biecz, pow. Gorlice)*, Warszawa: Dom Wydawniczy i Handlowy Elipsa.
- Kąś Józef 2003: *Słownik gwary orawskiej*, wyd. 1, Kraków: Wydawnictwo Academica.
- Kąś Józef 2011: *Słownik gwary orawskiej*, wyd. 2, Kraków: Wydawnictwo Academica.
- Kąś Józef 2015–2019: *Ilustrowany leksykon gwary i kultury podhalańskiej*, t. I–III, Bukowina Tatrzańska–Nowy Sącz: Bukowiańskie Centrum Kultury „Dom Ludowy”, t. IV Kraków: Wydawnictwo Astraia, t. V–XII Nowy Sącz: Małopolskie Centrum Kultury Sokół.
- Knoop Ulrich 2001: *Wörterbuch Deutscher Dialekte. Eine Sammlung von Mundartwörtern aus zehn Dialektgebieten im Einzelvergleich, in Sprichwörtern und Redewendungen*, München: Bertelsmann Lexikon Institut.
- Kondratiuk Michał 2021: *Kultura materialna wsi białostockiej i jej zmiany w świetle gwar ludowych XX wieku*, Fundacja im. Księcia Konstantego Ostrońskiego.
- Kucharzyk Renata 2011: *Góralsko godacka*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Kwiecień Marian 2022: *Słownik gwarowy ziemi radomskiej*, Warszawa: Narodowy Instytut Kultury i Dziedzictwa Wsi.
- Maryniakowa Irena 2011: *Słownik dawnej mowy mieszkańców Ciechanowca i okolicznych wsi na Podlasiu*, Łomża: Łomżyńskie Towarzystwo Naukowe im. Wagów.
- MG 2020: *Mazurská gádká. Słownik mazurski z rozmówkami / Masurisches Wörterbuch mit Sprachführer*, Szczytno: Lokalna Organizacja Turystyczna Powiatu Szczycieńskiego.

- MSGP 2009: *Mały słownik gwar polskich*, red. J. Wronicz, Kraków: Lexis.
- Niksa Władysław 2018: *Słownik polszczyzny kurpiowskiej*, t. 1–2, Ostrołęka–Wykrot: Ostrołęckie Towarzystwo Naukowe im. Adama Chętnika.
- Rembiszewska Dorota K. 2007: *Słownik dialektu knyszyńskiego* Czesława Kudzinowskiego, Łomża: Łomżyńskie Towarzystwo Naukowe im. Wagów.
- Rembiszewska Dorota K. 2010: *Słownik dialektu knyszyńskiego a inne słowniczki gwarowe z obszaru Polski północno-wschodniej*. – *Prace Filologiczne* 8, 325–340.
- Rembiszewska Dorota K. 2020: „Zmierzch bezpowrotny”? O gwarze mazurskiej we współczesnych nieprofesjonalnych słownikach gwarowych. – *Poradnik Językowy* 3, 83–93; <http://www.poradnikjezykowy.uw.edu.pl/numery/numer.php?nr=3&rok=2020>.
- RSPS 2014: *Różnorodność słownictwa gwarowe Podlasia, Suwalszczyzny i północno-wschodniego Mazowsza*, I. Maryniakowa, D. K. Rembiszewska, J. Siatkowski, Warszawa: Instytut Sławiastyki PAN.
- Sakalauskienė Vilija, Sawaniewska-Mochowa Zofia 2022: Litewska leksykografia gwarowa z przełomu XX i XXI wieku (na tle wybranych polskich słowników regionalnych) – *Acta Baltico-Slavica* 46, <https://journals.ispan.edu.pl/index.php/abs/article/view/abs.2823/8252>.
- SdWb – *Sudetendeutsches Wörterbuch. Wörterbuch der Mundarten in Böhmen und Mähren-Schlesien*, 1988–, von Ernst Schwarz, betreut von F. J. Beranek, H. Wolf-Beranek, H. Kühnel, N. Englisch, hrsg. von H. Engels, O. Ehrismann, München: Frank & Timme.
- SGBS 2014: *Co wieś, to inna pieśń. Słownik gwary Bukówca Górnego w Wielkopolsce i regionu Spisza w Małopolsce*, Kraków: Wydawcy: Stowarzyszenie Rozwoju Spisza i Okolicy Wielkopolska Lokalna Grupa Działania Kraina Lasów i Jezior.
- SGKK 2017: *Słownik gwary i kultury Kujaw*, t. 1, A–H, red. naukowa Z. Sawaniewska-Mochowa, Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Jana Kazimierza.
- SGL: *Słownik gwar Lubelszczyzny*, red. H. Pelcowa, t. I: 2012, II: 2014, III: 2015, IV: 2016, V: 2017, VI: 2019, VII: 2020, VIII: 2020, red. H. Pelcowa, I. Gumowska-Grochot, B. Skórska, IX: 2021, X: 2022, XI: 2022, XII: 2023, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- SGM 2018: *Słownik gwar małopolskich*, red. J. Wronicz, t. 1–2, wydanie 2, Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN.
- SGP 1979–2023: *Słownik gwar polskich*, z. 1–35, opr. przez Zakład Dialektologii Polskiej Instytutu Języka Polskiego PAN w Krakowie pod kier. Mieczysława Karasia, od t. II pod kier. Jerzego Reichana, od t. VI pod kier. Joanny Okoniowej, od t. IX pod kier. Renaty Kucharzyk, Wrocław–Kraków: Ossolineum, Instytut Języka Polskiego PAN.

- SGŚ 2000–2020: *Słownik gwar śląskich*, red. Bogusław Wyderka, t. 1–17, Opole: Instytut Śląski, <https://instytutslaski.pl/slownik-gwar-slaskich/> [20.05.2023].
- SGW 2021: *Słownik gwary warmińskiej. Miniwersja dla każdego*, E. Cyfus, Ł. Ruch, I. Lewandowska, Olsztyn: Wydawnictwo Elset.
- SJMCz 2018: *Słownik języka mieszkańców okolic Czarniejewa. Praca na roli i w gospodarstwie*, red. J. Kobus, M. Stępień, Poznań: Wydawnictwo: Poznanińskie Studia Polonistyczne.
- SJMG 2018: *Słownik języka mieszkańców okolic Gniezna. Święta, wierzenia i przesady*, red. J. Kobus, T. Gniazdowski, Poznań: Wydawnictwo Poznanińskie Studia Polonistyczne.
- SJMGosI 2018: *Gospodyni. Słownik języka mieszkańców powiatu kolskiego*, Poznań: Wydawnictwo Poznanińskie Studia Polonistyczne.
- SJMGosII 2019: *Gospodarz. Słownik języka mieszkańców powiatu kolskiego*, red. B. Osowski, Poznań: Wydawnictwo Poznanińskie Studia Polonistyczne.
- SJMPlesz 2019: *W kuchni u pleszewian. Słownik języka i kultury mieszkańców powiatu pleszewskiego*, red. B. Osowski, Poznań: Wydawnictwo Poznanińskie Studia Polonistyczne.
- SJMPoP 2023: *Słownik języka mieszkańców okolic Pobiedzisk. Przyroda*, red. J. Kobus, A. Migdałek, Poznań: Wydawnictwo Poznanińskie Studia Polonistyczne.
- SJMPoR 2021, *Słownik języka mieszkańców okolic Pobiedzisk. Praca na roli i w gospodarstwie*, red. J. Kobus, A. Migdałek, Poznań: Wydawnictwo Poznanińskie Studia Polonistyczne.
- SKLW 2018: *Słownictwo i kultura ludowa gminy Wiśniowa*, Wiśniowa: Gminny Ośrodek Kultury i Sportu w Wiśniowej.
- SKur 2013: *Słownik wybranych wyrażeń i nazw kurpiowskich*, H. Gadomski, M. Grzyb, T. Grec, Przasnysz: Drukarnia J.J. Maciejewscy.
- SMŁuk 2019: *Słownik mieszkańców ziemi łukowskiej. Praca na roli i w gospodarstwie*, red. J. Sierociuk, Poznań: Wydawnictwo Poznanińskie Studia Polonistyczne.
- SMW 2019: *Słownik mowy mazurskiej /Masurische Sprache Wörterbuch*, Szczycino: Lokalna Organizacja Turystyczna Powiatu Szczycieńskiego.
- Szewczyk Zenon P. 2014: *Słownik gwary lachów sądeckich*, Podegrodzie: Biblioteka Gminna w Podegrodziu.
- Woźniak Kazimierz 2000: Stan polskiej leksykografii gwarowej pod koniec XX wieku. – *Słowiańskie słowniki gwarowe*, red. H. Popowska-Taborska, Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy, 17–51.
- Załęski Wojciech 2005: *Z supraskiego na nasze. Słownik gwary supraskiej*, Supraśl: Wydawnictwo Prymat.

Gauta 2023 09 30  
Priimta 2023 11 20

**DOROTA KRYSTYNA REMBISZEWSKA**  
**WAYS OF PRESENTING DIALECTAL**  
**MATERIAL IN POLISH REGIONAL**  
**DIALECTAL DICTIONARIES**

**S u m m a r y**

The text discusses Polish regional dialect dictionaries published in the last few decades. These dictionaries, written by professionals or amateurs, record sets of lexis from various regions of Poland. Selected entries (especially from central and eastern Poland) show different ways of presenting the dialect material, taking into account the iconographic layer and local contexts.

Recent years have seen a change in the approach to the compilation of dialect dictionaries. There is a tendency to create lexicons aimed at a general audience, and less attention is paid to purely formal rules and lexicographical discipline. The introduction of extra-linguistic information, e.g. cultural and folklore contexts, is a significant factor.

---

**KEYWORDS:** Polish lexicography, Polish dictionaries of dialects, methodology of lexicography, amateur dictionaries.

---

DOROTA KRYSTYNA REMBISZEWSKA

Instytut Sławiastyki Polskiej Akademii Nauk

ul. Bartoszewicza 1b, m. 17, 00-337 Warszawa

[dorota.rembiszewska@ispan.edu.pl](mailto:dorota.rembiszewska@ispan.edu.pl)

**DOROTA KRYSTYNA REMBISZEWSKA**  
**TARMINĖS MEDŽIAGOS PATEIKIMO BŪDAI**  
**LENKŲ KALBOS REGIONINIUOSE**  
**TARMIŲ ŽODYNUOSE**

**S a n t r a u k a**

Straipsnyje kalbama apie pastaraisiais dešimtmečiais pasirodžiusius lenkų kalbos šnektų žodynus. Šiuose profesionalų arba mėgėjų sudarytuose žodynuose fiksuojami skirtingų Lenkijos regionų leksikos rinkiniai. Pasirinkti įrašai (ypač iš vidurio ir rytų Lenkijos) rodo skirtingus tarminės medžiagos pateikimo būdus, atsižvelgiant į ikonografinį lygmenį ir vietos kontekstą.

Pastaraisiais metais pasikeitė tarminių žodynų sudarymo metodika. Šiuo metu linkstama sudaryti plačiau auditorijai skirtus leksikonus, mažiau dėmesio skiriant išimtinai formalioms taisyklėms ir leksikografijos metodui. Svarbų vaidmenį vaidina ir nelingvistinė informacija, pavyzdžiui, kultūros ir tautosakos konteksto pateikimas.

---

**ESMINIAI ŽODŽIAI:** lenkų kalbos leksikografija, lenkų kalbos tarmių žodynai, leksikografijos metodologija, mėgėjiški žodynai.

---

DOROTA KRYSTYNA REMBISZEWSKA

Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk

ul. Bartoszewicza 1b, m. 17, 00-337 Warszawa

[dorota.rembiszewska@ispan.edu.pl](mailto:dorota.rembiszewska@ispan.edu.pl)